

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXII/1–2

БЕОГРАД
1997

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXII (нова серија)

Св. 1-2 (1997)

САДРЖАЈ

Граматика

Поводом заменица <i>сав</i> , <i>сваки</i> (и сродних речи) (ИРЕНА ГРИЦКАТ) . . .	1
Дистрибуција и правила употребе партикула „и“ и „ни“ у српском књижевном језику (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	7
О узрочном значењу конструкције <i>у</i> + локатив (ДУШКА КЛИКОВАЦ) .	26
Конструкција <i>ћод</i> + акузатив с временским значењем (СРЕТО ТАНАСИЋ)	38

Лексикологија и лексика

Поводом петнаестог тома Речника САНУ (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	45
Универбација (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	52
О термину <i>машља</i> (ВИДАН НИКОЛИЋ)	64
Неколико напомена о именици <i>күзџ</i> (МИЛАН ДРАГИЧЕВИЋ)	68

Језик и стил

Примена теорије језичке личности у језичким истраживањима (СТАНА РИСТИЋ)	73
Дијалекатске особине у писаној речи Десанке Максимовић (А. ПЕЦО) .	88
Развојни правци лингвистике текста (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	98

Правопис

Терминолошка творба и правопис (РАДОЈЕ СИМИЋ)	121
---	-----

In memoriam

Др Бранислав Милановић (1911-1977)	127
--	-----

Правопис

РАДОЈЕ СИМИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

ТЕРМИНОЛОШКА ТВОРБА И ПРАВОПИС

У раду аутор излаже своје ставове о писању тешких гласовних склопова који се обично јављају у термилошкој творби (типа *пролијино*, *карсијни*, *најцветини*, *виолинистикиња*, *постидијомски* и др.).

Српска књижевно-језичка норма има два особита својства која су од велике важности за термилошку творбу. Прво својство свима нам је познато, и сви га се придржавамо: то је отвореност лексичке норме према страни језичкој грађи. Још је Вук Ст. Караџић — кога чак често оптужују за пуризам, културни херметизам, искључивост итд. — говорио¹ додуше „да се треба трудити и чистити језик од туђи ријечи (не само од Турскије, него и од сваки други чије му драго биле; зашто н. п. Латинске, или Њемачке ријечи, нијесу нама ни мало љепше од Турскије), колико се може; али што се не може — додао је ипак, — не треба за оно мрзити на језик“, јер „данас нема на овоме свијету ниједнога језика (ни старога ни новога), у коме нема туђи ријечи“. У наше време важи, рекло би се, једино ово последње оправдање, а све остало одлази дубље у позадину. Нарочито је непозната друга особеност српске књижевно-језичке норме, а то је самосвојност наших правописних одредаба, које су често у раскораку са европском правописном традицијом, а којих се ваља чврсто држати из разлога који су, иако не погодују термилошкој творби, врло значајни за усвајање правописа од стране младих генерација. Ова околност заслужује пуну пажњу, а у термилошкој творби без познавања њеног могу настати велике штете по наш језик и културу уопште.

Ствар је, наиме, много компликованија него што би се на први поглед могло учинити, и не своди се на одлуку о томе да ли ћемо узети домаћу или страну реч. Опет је Вук био најпроницљивији саветујући нам следеће: „Ми друкчије не можемо почети наш језик чистити од туђи ријечи, док најприје не познамо све наше ријечи, које се по народу говоре; па и онда опет је боље узети страну ријеч, која се у народу говори, него ли наопако нову градити, зашто то није за

¹ Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник (1818)*, Просвета, Београд 1966, XX.

сваког ученог човека“. По Вуковом мишљењу, дакле, учени људи ваља да буду опрезни у творби речи, јер је њихово језичко осећање оптерећено страном језичком грађом. Слабе писце оптуживао је да су „туђе језике учећи, и на њима науке слушајући, свој позаборавили“², „па им се чини, да је лакше нов језик начинити, него свој матерњи научити“³. Такви људи нити су онда били способни за креативнији однос према језику, нити су то сада. Али данас језичка творба у културној и научној комуникацији не може бити у тој мери подређена народној речи како је препоручивао Вук, већ је, сем доброг познавања језика — што се стиче учењем, — неопходан и стални додир са људима који имају смисла и дара за исправну реч, и који владају дубљим језичким знањима од просечних. „За углед ипак нам служи говор истакнутих књижевника, глумаца, универзитетских професора, политичара итд.: дакле, *неговани говор културних и јавних радника*, настао учењем и свесним усавршавањем народног говорног узуса“ — стоји у тзв. ’београдско-никшићком’ правопису, у којем је та ’култивисана језичка стварност’ узета за *правогворну норму* и за основицу правописа српског⁴.

Та норма, у целини гледано, врло је кохерентна. Али у неким појединостима она варира или је нејасна.

Први такав случај који смо у поменутом правопису разрешавали представља факат да „стручњаци каткада пристају на изговор тежих гласовних склопова када то од њих захтева пракса термилошке творбе: *ајсџрактјно, ефекјно, конџакјно, дефекјно, ефекјно, њромјјно, сџриктјно* и сл. звучи заиста врло странно“ — констатовали смо тамо, и наставили на следећи начин: „У таквим ситуацијама остајемо без стварног ослоња у домаћој правописној [а наравно: и правоговорној] пракси, а изговор и писање се усклађују на терену непознатом нашој језичкој грађи. Они ту праксу проширују чинећи је пријемчивом за нове језичке појаве. Пошто се тиме никако не негира, већ само допуњује правописна норма нашега књижевног језика — гласи закључак, — нема разлога да ове и њима сличне случајеве не прихватимо. Херметизам је исто толико штетан као и сувишна отвореност“ (15). Додајемо сада да је у оваквим приликама увођење нових термина творачки процес који проширује језички систем и језичку норму преко граница одређених домаћом језичком грађом не реметећи ни у колико његову регулативу, него је надограђујући.

Други, начелно друкчији, а исто тако допуштен у градилачкој активности у термилошкој творби, само много суптилнији случај чине примери *азбесјини, комјосјини, карсјини, касјини, конџрасјини, њројсесјини, жлездни* и сл. Проф. Радосав Бошковић својевремено је понудио за њих врло танано, и у крајњој линији сасвим задовољава-

² Вук Ст. Караџић, *О језику и књижевности I*, Просвета, Београд 1968, 126.

³ Вук Ст. Караџић, *Цит. дело*, 183.

⁴ Р. Симић и др., *Правопис српскога језика са речником*, Београд и Никшић 1993, 12.

„У домаћим речима — по његову мишљењу — не јављају се те групе у тзв. 'морфолошким положајима', на саставу основа и наставака за грађење речи. То значи, конкретно, тих група нема:

а) код именица направљених суфиксом *-а(к)* од основа на *с̄ӣ* и *ш̄ӣ*, именичких и глаголских; исп.: напрстак — *најрска*, залистак — *залиска*, подлистак — *јодлиска*, заљуштак — *заљушка*;

б) код хипокористика, било правих било само по пореклу, од именица са основом на *с̄ӣ*, *з̄д* и *ш̄ӣ*; исп.: листак — *лиска*, пластак — *јласка* (трава), плаштак — *јлашка* (трава), брестак — *бреска*, хрстак — *храска*, гроздак — *гроска* итд.“

Код именица са страном основом „потребна је јасна веза са основним речима“, док оне прве „све више губе семазиолошку везу с основним речима“. Код домаћих речи писање денталног оклузива у датом фонолошком окружењу нема по Бошковићу никаквог оправдања „зато што именице типа *најрсџак*, *залисџак* претстављају структурно, по гласовно-морфолошким моментима, устаљен и сасвим нормалан деклинациони тип у нашем језику и без група *с̄ӣ* (*з̄д*) и *ш̄ӣ* у свим падежима“. Вероватно он при томе мисли на заштићеност ових основа од једног момента, или боље рећи 'псеудомомента', како га Бошковић назива, „који би говорио у прилог писања групе *с̄ӣк* код именица типа *јијанисџкиња*: факат што би писање *колунискиња*, *социјалискиња* бацало те именице (за језичко осећање једног дела претставника нашег језика) у област покрајинских образовања — од *колунис*, *социјалис*, како се једино говори у неким крајевима нашим“. Облици *јодлиска* — *јодлиску*, по том мишљењу, сводљиви су на основу номинатива *јодлисџак*, а не на деривациону основу *јодлис*, па не делују као провинцијалне узурпације и кад се пишу без оклузива.

Бошковићеве интерпретације донекле су демантоване *Правоином* МС/МХ од 1960, где је препоручено писање *модискиња*. С друге стране све је већи притисак за нормативну промоцију типа *јодлисџак* — *јодлисџика* или *најрсџак* — *најрсџика*, уз очување фонолошке граfiје у примерима као што је *лиска* (према *лисџи* — *лисџини*), *коска* (према *косџи* — *косџини*) или сл. Без сумње је активнија дистинкција терминолошких речи према нетерминолошким (реч *модискиња* у том светлу може се сматрати колоквијалном), него страних према домаћима. Опет је у питању дезавуисање једнога фонетског закона чија је алтернацијска снага почела јењавати зарад истицања морфолошког момента у терминолошкој творби, насупротив фонетском и у изговору, и у писању.

Последњи тип примера које намеравамо размотрити јесу нове позајмљенице или кованице као *јосџидеџалан*, *јосџидеџломски*, *јодџексџи*, *јредџакмичење*, *јинџионг* и сл. У 'београдско-никшићком' правопису стоји да „пишући *јодџексџи*, *јосџидеџломски* или сл. за подлогу морамо узети [специјалан] 'хиперкоректни' изговор [podytekst], [postydiplomski] и др. Између једнога и другог дела речи умећемо (вештачким захватом) гласовни елемент који спречава додир“ двају гласова различитих по звучности. Такав изговор, међутим, нема под-

логе у природној артикулацији, поготову не у језицима са тзв. 'затвореним' морфемским прелазима чак и у сантхију, а не само унутар појединачних речи. Да би се ипак и ове необичне творевине, са гласовним коинциденцијама које немају било каквог ослонца у нашој фонологији, могле уклопити у српски правопис, постоји само једна могућност, а то је да се на томе месту примени међулексемска графија; каква се примењује у синтагматским целинама и полусложеницама. Дакле: *йод-йекстй*, *йостй-дйпломски* или сл. Овоме решењу на руку иде и прозодијска ситуација код тако изговорених конструкција.

Да закључимо. Терминолошка творба речи — у односу нпр. на колоквијалну или сл. — скопчана је у српском књиж. језику са порастом значаја морфолошке регулативе у фонолошкој интерпретацији, па и самој артикулацији гласовне грађе, као и њеном бележењу. Ова околност од утицаја је на правопис, јер овај код нас уважава управо фонолошке чињенице садржане у доминантној интерпретацији. Овакав начин писања допуштен је — и чак добродошао — у случајевима где се — услед потпуног одсуства одговарајућих домаћих морфолошких и гласовних склопова — проширује листа фонолошких могућности нашег језика; или у случајевима слабљења дејства гласовних закона — где се јавља колебљива или фонетски неодређена ситуација. Писање према таквом изговору — који смо назвали 'хиперкоректним' — не нарушава основна правописна начела нашег језика. Но, када морфолошка интерпретација у тим речима дође у сукоб са активним фонетским законима, знак је да терминолошка творба покушава негирати унутрашњи склад нашег језика и у њега импостирати неприродне или стране регуларности. Такви случајеви су, наравно, неприхватљиви, како са гледишта фонолошке организације речи, тако и са гледишта правописне маркације њихове.

Zusammenfassung

Radoje Simić

TERMINOLOGISCHE WORTBILDUNG UND DIE RECHTSCHREIBUNG

Im vorliegenden Beitrag legt der Autor seine Ansichten über die Aussprache und Schreibweise der sog. 'schweren Lautgruppen' aus, die gewöhnlich in der terminologischen Wortbildung erscheinen (Beisp. wie Serb. *promptno*, *karstni*, *natcvetni*, *violinistkinja*, *postiplomski* usw.). Der Autor vertritt die Ansicht, dass es unerlässlich ist, durch die Etymologisierung der Schreibweise oder der Aussprache, die innere Struktur der Sprache der Zerstörung auszusetzen, wie es versucht wird in der neuesten Normativistik bei uns.